
POLITIKOLOGIJA

Pregledni naučni članak
Primljen: 29. mart 2014.

UDC
316.73/.75:323.15
316.2:329.12

Danijela Vuković-Čalasan¹

*Univerzitet Crne Gore
Fakultet političkih nauka*

Politika multikulturalizma u savremenim liberalno-demokratskim državama

Apstrakt

U tekstu se razmatra koncept multikulturalizma u normativnom i političkom smislu kao jedan od mogućih modela odnosa liberalno-demokratskih država prema etnokulturalnom pluralizmu savremenih društava i potrebi integracije različitih etnokulturalnih zajednica, prvenstveno nacionalnih manjina i imigrantskih zajednica. Izrazito afirmativan odnos prema politici multikulturalizma i politici identiteta u akademskoj i široj javnosti, koji je postojao desetih godina XX vijeka, zamjenjuje period kritike ovog koncepta. Govori se o njegovoj neučinkovitosti, negativnim posljedicama koje je proizveo u procesu integracije imigranata, kao i da je podstakao bujanje manjinskih nacionalizama, izolacionizam i separaciju. U skladu sa takvim ocjenama, javni diskurs liberalnih demokrata preplavljen je izjavama o potpunoj propasti multikulturalizma i o njegovom napuštanju. Međutim, određena istraživanja pokazuju da trend napuštanja politike multikulturalizma nije toliko izražen kako bi se moglo zaključiti na osnovu aktuelne „političke pobune“ kritičara i protivnika multikulturalizma.

Ključne riječi:

liberalni multikulturalizam, politika identiteta, liberalno-demokratska država, nacionalne manjine, imigrantske zajednice

¹ Email: danijelacalasan@gmail.com

MULTIKULTURALIZAM – UVODNA RAZMATRANJA

Problematika multikulturalizma, aktuelizovana teškoćama razvijenih, liberalno-demokratskih država u upravljanju etnokulturalnim pluralizmom i njegovom inkorporiraju u institucionalni poredak ovih zemalja, zaokuplja pažnju akademske i političke javnosti posljednjih godina. Multikulturalizam je dio šireg trenda politizacije kulture koji u prvi plan stavlja zahtjeve različitih manjinskih zajednica za očuvanje njihovog identiteta.² Etnokulturalne zajednice, poput nacionalnih manjina, imigrantskih zajednica i starosjedilačkih (indigenih) naroda, zahtijevaju od države različite stepene političke i terito-

-
- ² Multikulturalizam je jedan od onih pojmoveva oko čijeg značenja ne postoji saglasnost. U akademskoj i laičkoj javnosti upotrebljava se u različitim značenjima što dovodi do nejasnoća i nesporazuma. Najprije, često se koristi kao sinonim za pojmove poput kulturnog pluralizma, multietničnosti, interkulturalizma i pluri-kulturalizma. U ovom slučaju, njime se označava činjenica postojanja izraženog etnokulturalnog diverziteta u modernim državama. To je tzv. *demografsko-deskriptivno* određenje pojma, koje je možda i najmanje sporno, budući da je prethodno navedena činjenica lako empirijski utvrđiva. Pitanje odnosa prema takvoj stvarnosti dovodi nas do određenja pojma u *programsко-političком* i *ideoloшко-normativном* smislu. Multikulturalizam se u ovom slučaju javlja kao jedan od mogućih odgovora na pitanje upravljanja etnokulturalnim različitetima i potrebe za njihovim priznavanjem. U programsко-političком smislu, odnosi se na poseban tip programa i političkih inicijativa kreiranih na način da uspješno odgovore na niz izazova koje stvara etnokulturalni diverzitet. Podrazumijeva različita institucionalna, pravna i politička rješenja čiji je cilj promovisanje poštovanja kulturne, etničke, jezičke i vjerske različitosti. Ideološko-normativna upotreba pojma tiče se razmatranja mesta identitetskih posebnosti u kulturnom smislu, u teorijskoj, sociološkoj i političko-filozofskoj ravni. Christine Inglis, *Multiculturalism: New Policy Responses to Diversity*, UNESCO (MOST), 1996, p. 16. Available from: <http://www.unesco.org/most/pp4.htm> (Accessed, 12. March 2014).
Piter Kivistö (Peter Kivistö) skreće pažnju na to da je multikulturalizam uvijek mješavina onoga što jeste i što bi trebalo da bude. Često se upotrebljava u jednom i drugom smislu i to svakako jeste jedna od teškoća u njegovom određenju. Peter Kivistö, *Multiculturalism in a Global Society*, Blackwell Publishing, 2002, p. 3.
Pojedini autori, poput Andree Semprinija, prave razliku između kulturoloških i političkih interpretacija multikulturalizma. U prvom slučaju u pitanju je šire određenje, u smislu da se odnosi i na zahtjeve za priznanje i očuvanje identiteta grupa koje nijesu isključivo etničke ili nacionalne, već svoju različitost i posebnost identiteta temelje na nekim drugim karakteristikama. Politička interpretacija multikulturalizma, pak, podrazumijeva pravljenje razlike između nacionalnih manjina i etničkih grupa. Tačnije, multikulturalizam se odnosi na zahtjeve koje etnokulturalne zajednice upućuju državi radi sticanja posebnih prava, a u skladu sa potrebom njihovog uključivanja. Andrea Semprini, *Multikulturalizam*, Clio, Beograd, 2004, str. 35.

rijalne autonomije, pravednije uslove integracije ili očuvanje posebnog, stansrosjedilačkog načina života. U većoj ili manjoj mjeri, zvanično ili ne, devedesetih godina XX vijeka multikulturalizam je bio opšteprihvaćen koncept od strane razvijenih liberalno-demokratskih država. Dominaciju multikulturalizma u ideološko-normativnom i programsко-političkom smislu Nathan Glazer (Nathan Glazer) izrazio je sljedećom rečenicom: „Multikulturalizam je pobijedio. Sada smo svi multikulturalisti!“ (“Multiculturalism won. We are all multiculturalists now!”)³

Međutim, izrazito afirmativan odnos prema politici multikulturalizma i politici identiteta u akademskoj i široj javnosti, koji je postojao devedesetih godina XX vijeka, zamjenjuje period kritike ovog koncepta. Govori se o njegovoj neučinkovitosti, negativnim posljedicama koje je proizveo u procesu integracije imigranata, kao i da je podstakao bujanje manjinskih nacionalizama, izolacionizam i separaciju etnonacionalnih manjinskih zajednica. U skladu sa takvim ocjenama, javni diskurs liberalnih demokratija preplavljen je izjavama o potpunoj propasti multikulturalizma i o njegovom napuštanju. U tome naročito prednjače predstavnici političkih elita u Njemačkoj, Velikoj Britaniji i Francuskoj.⁴ Pri tom, teško je razlučiti opravdane kritike na račun politike multi-

³ Nathan Glazer, *We Are All Multiculturalists Now*, Cambridge Massachusetts, Harvard University Press, London, 1997, p. 14.

⁴ Melani Filips (Melanie Philips), u svojoj knjizi *Londonistan*, piše o tome da je britanski identitet postojano slabljen i pražnen upravo politikom multikulturalizma: “British identities was steadily eviscerated by multiculturalism”. (Melanie Philips, *Londonistan*, Gibson Square, London, 2006, p. 113, preuzeto iz: Varun Uberoi, “Do Policies of Multiculturalism Change National Identities?”, *The Political Quarterly*, Vol. 79, No. 3, July-September 2008, p. 404)

Slično tvrde i iz redova konzervativaca naglašavajući da je politika multikulturalizma, koja je u Britaniji u primjeni od 80-ih, istakla razlike na uštrb zajedničkog nacionalnog identiteta. (Policy Exchange, *Living Apart Together*, Policy Exchange, London, 2007, p. 6, preuzeto iz: Ibidem, p. 404)

Dejvid Kameron, u svom govoru od 29. januara 2007. godine, naglašava potrebu da se otklone ključne prepreke koje ugrožavaju nacionalnu i društvenu koheziju i ometaju razvijanje osjećaja lojalnosti i prihvatanja zajedničkog identiteta od strane građana različite etnokulturne pripadnosti. On identificuje pet takvih prijetnji, a jedna od njih je i multikulturalizam: “Multiculturalism sounds like a good thing: people of different cultures living together. But it has been manipulated to favour a divisive idea – the right to difference instead of promoting a unifying idea – the right for everyone to be treated equally despite their differences. So multiculturalism has come to mean an approach which focuses on what divides us rather than what brings us together. It often treated ethnic or faith communities as monolithic blocks, rather than individual British citizens... And they undermine the very thing that should have served as a focus for national unity – our sense of British identity”. Govor je dostupan na: <http://www.conservatives.com/>

kulturalizma od pokušaja da se kroz njegovu proklamovanu propast „disciplina“ etnokulturalni pluralizam unutar liberalno-demokratskih država.⁵

Na ovom mjestu uputno je analizirati Kimlikino izdvajanje tri specifične faze u raspravi o multikulturalizmu od devedesetih godina XX vijeka naovo. ⁶ U svakoj od ovih faza težište kritike multikulturalizma, bilo je na različitim tačkama. U prvoj fazi, koju čini rasprava do 1989. godine, odbrana multikulturalizma svodila se na komunitarističku kritiku liberalizma i raspravu o odnosu pojedinaca i grupa u kojoj su zastupnici multikulturalizma potencirali važnost priznanja i zaštite identiteta etnokulturne zajednice nasuprot liberalnom naglašavanju individualnog.⁷ Problem identiteta, dakle, dolazi u prvi plan. Svojom teorijom priznavanja Čarls Tejlor (Charles Taylor), kao uostalom i drugi zastupnici multikulturalizma, naglašavaju značaj pojmove ukorijenjenosti i pripadanja pojedinca u izgradnji individualnog identiteta. Svijest pojedinca o sebi determinisana je njegovom društvenom pripadnošću i procesom interakcije sa članovima grupe kojoj pripada i članovima drugih grupa. Njegov identitet u velikoj mjeri je opredijeljen sistemom normi i vrijednosti, koje mu procesom vaspitanja i obrazovanja daje kultura u kojoj je rođen. Pripadnost i osjećanje bliskosti ne predstavljaju okove za razvoj pojedinca, već su zapravo uslovi koji ga omogućavaju. Vrijednosni i normativni kulturni okvir predstavlja i potencijal, ali i ograničenje u pogledu identitetskih iskustava određenog subjekta. Da bi to iskustvo bilo obogaćeno i nadmašeno, neophodan je susret sa „drugim“. Iskustva različitosti i susreta sa drugim mogu biti obogaćujuća, ali isto tako i negativna i razarajuća, onda kada pojedinac osjeti da je slika o njemu koju mu drugi upućuje – obezvrijedjuća i diskriminatorska, u kom slučaju nema priznanja pojedinčevog identiteta od strane drugog.

[News/Speeches/2007/01/David_Cameron_Bringing_down_the_barriers_to_cohesion.aspx](http://www.theguardian.com/news/speeches/2007/01/david_cameron_bringing_down_the_barriers_to_cohesion.aspx) (Pristupljeno 20. februara 2014).

Bagehot, kolumnista časopisa *The Economist*, 2007. godine piše sljedeće: “Once it connoted curry and the Notthing Hill carnival; these days, when applied to British politicians or their policies, „multiculturalism“ is almost as derogatory a term as „socialist“ or „neocon“. Even more than they agree about most other things, the main political parties are united in their convictions that multiculturalism is a perniciously naive idea whose time has gone, or ought never to have come at all”. (Steven Vertovec, Susanne Wessendorf, “Assessing the backlash against multiculturalism in Europe” in: Steven Vertovec, Susanne Wessendorf (eds.), *The Multiculturalism Backlash: European discourses, policies and practices*, Routledge, 2007, p. 1)

⁵ Nikola Beljinac, „Multikulturalizam i (dez)integracija – osvrt na evropske rasprave o dometima multikulturalnog građanstva“, *Politički život*, Vol. 3, br. 3, 2011, str. 74.

⁶ Vil Kimlika, *Savremena politička filozofija*, Nova srpska politička misao, Beograd, 2009, str. 370.

⁷ Isto, str. 371.

Značajno je da komunitaristi ovu potrebu prenose na nivo zajednice: kako je identitet pojedinca, manje ili više, determinisan vrijednostima i ciljevima zajednice u kojoj je rođen, njegovo uvažavanje od strane drugog povezano je sa uvažanjem koje uživa kulturna grupa kojoj pripada.⁸ Priznanje etnokulturalne manjine od strane dominantne većine na taj način postaje neophodno za individualni identitet pripadnika manjine. U drugoj fazi rasprave pitanje multikulturalizma sve više se razmatra unutar liberalne teorije. Tačnije, veća pažnja poklanja se razumijevanju prirode etnokulturalnih zajednica i zahtjeva koje upućuju liberalno-demokratskoj državi.

MULTIKULTURALIZAM KAO ODGOVOR NA „VEĆINSKO GRAĐENJE NACIJE“

Posljednju fazu u raspravama o multikulturalizmu karakteriše uviđanje da je u liberalno-demokratskim državama na djelu tzv. „državno građenje nacije“, smatra Kimlika. Naročito se dovodi u pitanje tvrdnja da su liberalno-demokratske države etnokulturalno neutralne, odnosno indiferentne prema etnokulturalnim identitetima. Naime, Kimlika skreće pažnju na to da je svim liberalno-demokratskim državama imanentna „liberalno-nacionalistička“ strategija razvijanja zajedničkog nacionalnog jezika i kulture, a u cilju obezbjeđivanja solidarnosti i političkog legitimiteta.⁹ Sve, pa i one države koje se približavaju idealnom modelu građanskog nacionalnog identiteta (i koje karakteriše veći stepen inkluzivnosti i oslanjanja na političko-pravnu komponentu, prije nego na etnokulturalnu) nastoje da obezbijede integraciju etnokulturalnih zajednica u zajedničku „socijetalnu kulturu“, jezičkom i institucionalnom kohezijom.¹⁰ Svojom politikom širenja službenog jezika i zajedničkih društvenih institucija liberalno-demokratska država „obuzdava“ etnokulturalni pluralizam, promoviše i jača zajednički politički identitet i određenu kulturu. To je dio procesa „građenja nacije“ (nation building), koji uključuje promovisanje nacionalnog u različitim dimenzijama. Dakle, homogenizacijom na temelju nacionalnosti država nastoji da obezbijedi osjećanje solidarnosti i pripadanja jedinstvenoj političkoj zajednici, što predstavlja neophodan uslov za očuvanje stabilnosti i kohezije društvene zajednice, posebno u uslovima izraženog

⁸ Čarls Tejlor, *Bolest modernog doba*, Beogradski krug, Beograd, 2002, str. 71.

⁹ Vil Kimlika, *Savremena politička filozofija*, nav. delo, str. 382.

¹⁰ Socijetalnu kulturu Kimlika definiše kao „teritorijalno koncentrisanu kulturu, usredsređenu na zajednički jezik koji se koristi u širokom nizu socijetalnih institucija, i u javnom i u privatnom životu (škole, mediji, zakon, ekonomija, vlasta itd.)“. O tome više u: Vil Kimlika, *Multikulturalizam, multikulturalno građanstvo*, CID, Podgorica, 2004, str. 119.

etnokulturnog diverziteta savremenih društava. Proces „građenja nacije“ legitimisan je i drugim pozitivnim efektima poput demokratizacije društva, budući da građanima obezbjeđuje mogućnost učešća u demokratskim procesima odlučivanja nezavisno od njihove etnokultурне pripadnosti. Zajednička politička načela (liberalno-demokratske vrijednosti i načela pravde) nužan su, ali ne i dovoljan uslov za ostvarivanje neophodnog društvenog jedinstva, solidarnosti i političkog legitimiteta. Očuvanje društvenog jedinstva i stabilnosti zahtijeva osjećaj zajedništva koji dijele članovi političke zajednice, a koji ne može biti utemeljen isključivo na političkim načelima: „Građani moraju osjećati da pripadaju istoj zajednici... Ukratko, društveno jedinstvo zahtijeva da se građani identifikuju jedni s drugima i da na svoje sugrađane gledaju kao na neke od „nas“. Ovaj osjećaj zajedničke pripadnosti i zajedničkog identiteta pomaže održavanju odnosa povjerenja i solidarnosti koji su potrebni da građani prihvate rezultate demokratskog odlučivanja (čak i onda kad su u manjini u donošenju određene odluke) i obaveze liberalne pravde“.¹¹ Upravo to država obezbjeđuje u procesu „građenja nacije“ koristeći sredstva poput sistema obrazovanja, nacionalnih medija, nacionalnog jezika, nacionalnih simbola itd. Međutim, u sprovodenju politika izgradnje nacije države su nerijetko pribjegavale potiskivanju, marginalizovanju i nepriznavanju određenih etnokulturalnih zajednica, istovremeno promovišući pojedinačno, dominantno etnokulturno u nacionalno.

ETNOKULTURNI PLURALIZAM SAVREMENIH LIBERALNIH DEMOKRATIJA

Potrebno je detaljnije se pozabaviti poljem etnokulturnog unutar nacionalnih država, kako u smislu tipova zajednica koje egzistiraju, tako i u smislu određenih tenzija koje proističu iz etnokulturalnih različitosti. U tome će od pomoći biti tipologija etnokulturalnih zajednica u zapadnim demokratijama koju je dao Vil Kimlika (Will Kymlica). On izdvaja pet tipova etnokulturalnih zajednica koje se mogu pronaći u zapadnim demokratijama. To su: nacionalne manjine, imigranti, izolacionističke etnoreligijske zajednice, Metici i rasno podvojene zajednice.¹² Prirodu zahtjeva, koje državi upućuju ove etnokultурне zajednice i njihov odnos prema osnovnim liberalno-demokratskim principima, potrebno je analizirati u svjetlu prethodno pomenutog procesa većinskog građenja nacije. Nacionalne manjine, u ovom slučaju, upotrijebljene su u jednom širem znače-

¹¹ Vil Kimlika, *Savremena politička filozofija*, nav. delo, str. 290–291.

¹² Vil Kimlika, „Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi“ u: Vil Kimlika, Magda Opalski (ur.), *Može li se izvoziti liberalni pluralizam?*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2002, str. 36.

nju i obuhvataju kako „*nedržavotvorne nacije*“ tako i „*starosjedilačke narode*“.¹³ Pri tom, predmet našeg interesovanja u ovom radu su prvenstveno nacionalne manjine i imigrantske zajednice i odnos liberalno-demokratskih država prema njihovim zahtjevima u modelu politike multikulturalizma. Nedržavotvorne nacije nemaju državu u kojoj su većina, ali nastoje da je formiraju ili da dobiju određeni stepen autonomije. Primjeri nedržavotvornih nacija su Katalonci, Baski, Flamanci, Škoti, Velšani, Korzikanci, Kvibečani, itd.¹⁴

Drugi oblik etnokulturnih zajednica, koji egzistira u modernim demokratskim državama, jesu *imigrantske zajednice*. On naglašava da su u pitanju nedržavljeni zemlje u koju su došli, koji su najčešće u zemljama iz kojih su došli bili dio neke većine. Zatim, radi se o zajednicama koje su najčešće u potpunosti integrisane u kapitalistički sistem proizvodnje, jer su razlozi njihovog dolaska najčešće ekonomski prirode. Za njih je, dakle, karakteristično da žele integriranje u široku socijalnu kulturu i njihovi zahtjevi, za razliku od zahtjeva pripadnika nacionalnih manjina, uglavnom se odnose na preispitivanje postojećih uslova integracije u društveni sistem.¹⁵

¹³ Nacionalne manjine definiše kao „zajednice koje su oformile zaokružena i funkcionalna društva na svojim istorijskim zavičajnim teritorijama pre nego što su bila uključena u veću državu“ (Isto, str. 37). Starosjedilački narodi su zajednice koje su, silom ili sporazumno, bile uključene u države koje su formirali doseljenici i pri tom su bile izložene različitim pritiscima, istrjebljenju, prinudnoj asimilaciji i otimanju teritorije. Iako razlika između ova dva tipa zajednica nije do kraja jasna, ipak se kao ključna karakteristika starosjedilačkih, indigenih naroda uzima njihov neindustrijski način proizvodnje i činjenica da nemaju svoju državu. Oni najčešće zahtijevaju od države, u okviru koje egzistiraju, da im omogući održavanje njihovog tradicionalnog, predmodernog načina života, kao i da poštuju i priznaju njihov poseban identitet i ravноправnost od strane šireg društva. Sami, Inuiti, Maori, američki Indijanci su neki od indigenih naroda. Indigeni narodi uglavnom zahtijevaju određeni oblik samouprave i izvjestan stepen autonomije, kako bi mogli da egzistiraju unutar sopstvene kulture.

Drugi autori dali su svoje tipologije etnokulturnih zajednica unutar liberalnih demokratija. Tako, Ted Robert Gur (Ted Robert Gurr) i Barbara Harf (Barbara Harff) izdvajaju ukupno četiri tipa etnokulturnih zajednica: „*etnonacionalističke grupe*“ (*Ethonationalists*), „*indigeni narodi*“ (*Indigenous people*), „*etnoklase*“ (*Ethnoclasses*) i tzv. „*Pobornici zajednice*“ (*Communal Contenders*). Ted Robert Gurr, Barbara Harff, *Ethnic Conflict in World Politics*, Westview Press, San Francisco, Oxford, 1994, p. 15.

¹⁴ Tomas Hilan Eriksen upotrebljava pojam *protonacija* da označi tzv. nedržavotvorne nacije, a ta vrsta nacionalizma, odozdo prema gore, etiketira se kao „*protonacionalizam*“ ili etnički nacionalizam. (Tomas Hilan Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Čigoja Štampa, Beograd, str. 34)

¹⁵ Vil Kimlika, „Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi“, nav. delo, str. 47.

MULTIKULTURALIZAM KAO REAKCIJA NA ASIMILACIONISTIČKI MODEL I KONCEPT MANJINSKIH PRAVA

U procesu javnog promovisanja jezika i kulture većine koji je sastavni dio procesa „građenja nacije“ države su nerijetko dovodile navedene manjinske etnokulturne zajednice u podređen položaj. To je naročito karakteristično za asimilacionistički model odnosa države prema etnokulturalnim zajednicama i njihovim zahtjevima.¹⁶ Različite varijante modernizacijskih teorija predviđale su postepeno iščezavanje etničkog i etnonacionalnog kako proces modernizacije bude napredovao. U tome naročito prednjače funkcionalistički pristupi etnicitetu koji očekuju da će, u krajnjoj instanci, proces modernizacije ukinuti etničke posebnosti.¹⁷ U skladu sa strukturalnim funkcionalizmom, kao dominantnom sociološkom perspektivom do 60-ih godina XX vijeka, asimilacija imigranata smatra se poželjnim i neizbjegljivim procesom. Pri tom, sama asimilacija ne shvata se kao prihvatanje jedne partikularne kulture, već kao pristupanje naučnoj, racionalnoj civilizaciji i etnokulturalno-neutralnom, univerzalnom društvu. Pretpostavilo se da će univerzalizujuće sile, prvenstveno olicene u sistemu obrazovanja i masovnoj kulturi, postepeno umanjiti značaj kulturnih razlika između različitih grupa. Problemi kohezije društva i opasnosti od nemogućnosti apsorbovanja novih elemenata u vidu pripadnika različitih etnokulturalnih zajednica postaju primarni kada se govori o integraciji imigranata shvaćenoj u obliku asimilacije. Složena dinamika etničkih odnosa je u slučaju asimilacije svedena na odnos *licem u lice* između imigranta (kandidata za asimilaciju) i „društva prijema“, koje se shvata kao integrisana

¹⁶ Različiti autori izdvajaju različite modele odnosa liberalno-demokratske države prema etnokulturalnom pluralizmu. Tako, Kristin Inglis (Christine Inglis) izdvaja tri idealno-teorijska pristupa odnosa države prema etnokulturalnoj različitosti. To su: asimilacija, diferencijalističke politike i multikulturalizam. (Christine Inglis, *Multiculturalism: New Policy Responses to Diversity*, op. cit., p. 37)

Bhikhu Parekh piše o pet modela integracije manjina: proceduralni, asimilacionistički, bifurkacioni, pluralistički i milietski model. (Bhikhu Parekh, "Integrating minorities in a Multicultural Society" in: Ulrich K. Preuss, Ferran Requejo (eds.), *European Citizenship, Multiculturalism, and the State*, Baden-Baden, 1998, p. 70)

John Rex piše o „njemačkom modelu“, „francuskom modelu“ i modelu multikulturalizma. (John Rex, *Ethnic Minorities in the Modern Nation State, Working Papers in the Theory of Multiculturalism and Political Integration*, Palgrave Macmillan, 1996)

¹⁷ O funkcionalističkom pristupu etničkom i nacionalnom, kao i o objašnjenju činjenice neiščezavanja ova dva oblika identiteta više u: Siniša Malešević, *Sociologija etniciteta*, Fabrika knjiga, Beograd, 2009, str. 85–111.

cjelina.¹⁸ Pri tom, proces asimilacije sastojao se iz dvije faze. U prvoj fazi, tzv. fazi adaptacije, doseljenici se prilagođavaju u minimalnom stepenu da bi, kako proces bude odmicao, napredovalo i interiorizovanje novih vrijednosti i stavova društva prijema. Proces se završava „rastvaranjem“ imigrantskih zajednica koje se od autohtonog stanovništva više ne razlikuju, ni društvenim položajima koje zauzimaju, niti pak vrijednostma koje ističu¹⁹. Paralelno sa ovim promjenama očekivalo se i slabljenje etničkih veza i osjećaja solidarnosti unutar grupa, što bi postepeno trebalo da dovede do potpunog slabljenja, ako ne i iščešavanja etničkih identiteta. Prethodno objašnjen proces asimilacije tiče se prvenstveno odnosa prema imigrantima i često se za označavanje ovog procesa upotrebljavao i termin *angloprilagođavanje*.

Što se tiče odnosa prema nacionalnim manjinama, model asimilacije je najčešće podrazumijevao različite oblike potiskivanja manjinskog nacionalizma, veći ili manji stepen jezičke asimilacije, onemogućavanja bilo kakvog političkog udruživanja i kontrole nad obrazovnim programom.²⁰ Cilj asimilacije nacionalnih manjina bio je slabljenje njihovog nacionalnog identiteta, potencijalnih težnji za njegovim uobičavanjem i to je uglavnom argumentovano strahom od secesionizma i ugrožavanja institucionalizovanog nacionalnog identiteta.

Model multikulturalizma 70-ih godina XX vijeka reakcija je na nepravednost, nerealnost i neučinkovitost modela asimilacije.²¹ Imigrantske zajednice reagovale su na većinsko građenje nacije i asimilacionistički model zahtje-

¹⁸ Filip Putinja, Žoslin Strel-Fenar, *Teorije o etnicitetu*, Čigoja štampa, Beograd, 1997, str. 72.

¹⁹ Isto, str. 73.

²⁰ Mnogo je primjera asimilacionističke politike prema nacionalnim manjinama, diskriminacije njihovog položaja zakonskim rješenjima, nepriznavanja manjinskih prava i njihove marginalizacije. Francuska je, naročito tokom XVIII i XIX vijeka, branila upotrebu baskijskog i bretonskog jezika u školama i izdavaštvu. Kanada je zakonski zabranila starosjediocima da formiraju politička udruženja koja bi radila na promociji njihovih nacionalnih interesa, itd. Vil Kimlika, Magda Opalski, *Može li se izvoziti liberalni pluralizam?*, nav. delo, str. 38.

²¹ Najprije, postalo je jasno da takav način tretiranja nacionalnih manjina nije pružio željene rezultate. Njihov nacionalni identitet pokazao se kao vrlo istrajan i stabilan, uprkos kontinuiranim naporima države da ga oslabi. Takođe, zahtjevi nacionalnih manjina upućeni državi da se kroz različite oblike autonomije i samouprave omogući očuvanje njihovog identiteta i samostalnosti nijesu se smanjili, naprotiv. Dalje, postalo je jasno da opasnost od secesionizma i neloyalnosti od strane nacionalnih manjina raste ukoliko država potiskuje njihov nacionalni identitet i odbija da prizna pravo na samoupravu, makar u minimalnom stepenu. Upravo je priznanje različitosti i omogućavanje nacionalnim manjinama da zaštite svoj identitet način da država postigne stabilnost kojoj teži. Isto, str. 47.

vima za pravednijim modelom integracije. Zahtjevali su tolerantniji, „multikulturalni“ model, koji bi im omogućio da očuvaju različite aspekte svog etnokulturnog identiteta i istovremeno se integrišu u politički, ekonomski i društveni sistem društva prijema. Kimlika smatra da suština zahtjeva za pravičnjim uslovima integracije uključuje dva osnovna elementa: uvažavanje činjenice da integracija predstavlja jedan dugotrajan i težak proces koji zahtjeva aktivnu ulogu države, a često i posebne, privremene ustupke imigranima. Zatim, neophodno je da institucije u koje se imigrantske zajednice integrišu pružaju isti stepen priznavanja i poštovanja imigrantskim zajednicama koji imaju i identiteti i običaji većinske grupe. Suština politike multikulturalizma prema imigrantskim zajednicama jeste preispitivanje pravičnosti državnih politika koje su usmjerenе na njihovu integraciju. To znači preispitivanje pravnih i institucionalnih rješenja i njihovu promjenu ukoliko se ustanovi da imigrantske zajednice dovode u nepovoljan položaj: „Na primer, potrebno je da ispitamo pravila oblačenja, državne praznike, pa čak i ograničenja u pogledu visine i težine, da bismo videli da li su usmjereni protiv određenih imigrantskih grupa. Takođe je potrebno da ispitamo kako se manjine prikazuju u školskim programima ili medijima, da bismo vidjeli da li su ti prikazi stereotipni ili ne priznaju doprinos imigranata nacionalnoj istoriji ili svjetskoj kulturi. Ove mjere su potrebne kako bismo osigurali da liberalne države daju imigrantima pravične uslove za integraciju“.²² Nacionalne manjine, za razliku od imigrantskih zajednica, suprotstavljale su se procesu većinskog građenja nacije na način što su zahtjevale određeni stepen autonomije i različite oblike samouprave, kako bi mogle očuvati sopstveni nacionalni identitet. Ovo posebno važi za nedržavotvorne nacije. Politika multikulturalizma prema nacionalnim manjinama podrazumijeva prihvatanje njihovog partikularnog nacionalnog identiteta, bez potiskivanja različitim oblicima ekonomskih i političkih pritisaka i prisile.

U svjetlu sveprisutnih rasprava o globalnoj sigurnosti, Siniša Tatalović izdvaja najvažnije grupe problema, koje imaju sigurnosne implikacije, a sa kojima se susreće etnokulturne zajednice. To su: diskriminacija, kulturna podređenost, ekonomska podređenost manjinskih zajednica i genocidna politika, kojom se neka etnokulturna zajednica pokušava na različite načine uništiti. Imajući u vidu problematizaciju i aktuelnost etničkih konfliktata, svako podsticanje asimilacije i neuvažavanje prava etnokulturnih manjina dovodi do stvaranja napetosti u društvu i ugrožavanja stabilnosti.

Siniša Tatalović, *Globalna sigurnost i etnički sukobi*, Politička kultura, Zagreb, 2010, str. 48–56.

O značaju multikulturalizma za ostvarivanje prava na ljudsku sigurnost, vidi u: Ivana Jelić, *Ljudska prava i multikulturalizam*, Pravni fakultet, Podgorica, 2013, str. 35–46.

²² Vil Kimlika, *Savremena politička filozofija*, nav. delo, str. 392.

Složeni proces državnog građenja nacije i promovisanja zajedničkog političkog, nacionalnog identiteta u savremenim liberalno-demokratskim državama ograničen je principima vladavine prava, zabrane diskriminacije, zabrane asimilacije i različitim manjinskim pravima koja obezbjeđuju očuvanje identiteta i ravnopravan položaj etnokulturalnim manjinskim zajednicama. Zaštita ljudskih prava i ostvarivanje principa vladavine prava neodvojivi su od zaštite izvjesnih manjinskih prava, što je uglavnom prihvaćeno od strane liberalno-demokratskih država. Zaštita prava manjina i njihovog identiteta utemeljena je međunarodnim pravom. Kimlika razlikuje tri vrste grupno specifičnih prava. To su: prava na samoupravu, polietnička prava i specijalna reprezentaciona prava.²³ Samoupravna prava uglavnom se shvataju kao trajna, inherentna nacionalnim manjinama i odnose se na različite oblike i stepene političke autonomije ili teritorijalne jurisdikcije. Pomoću ovih prava zajednice mogu na najbolji način obezbijediti razvoj i očuvanje svojih kultura. Pod određenim uslovima, samoupravna prava mogu predstavljati prijetnju društvenom jedinstvu i dovesti do njegove dezintegracije, za razliku od tzv. polietničkih i reprezentacionih prava. U tom slučaju dolazi do nastanka tzv. *segregativnog multikulturalizma*, koji može prouzrokovati pojavu agresivnog (etno)nacionalizma. Polietnička prava imigrantskih zajednica usmjerena su na obezbjeđivanje pravednijih uslova integracije u šire društvo i najčešće podrazumijevaju pravo na slobodno izražavanje sopstvenog identiteta, različite oblike javnog finansiranja posebnih kulturnih praksi i određene zahteve za oslobođanje od izvjesnih zakonskih rješenja, koja nijesu u skladu sa njihovim religioznim i kulturnim praksama. Specijalna reprezentaciona prava su treća vrsta prava za koju su zainteresovane etničke i nacionalne zajednice. Tiču se problema političke reprezentacije manjinskih etnokulturalnih zajednica i najčešće se legitimisu potrebom otklanjanja sistemskih nepravdi i prepreka u političkom procesu, koje onemogućavaju ovim grupama zastupanje njihovih interesa.

Kolektivna manjinska prava nikako ne smiju biti u suprotnosti sa liberalnim principima slobode, pravde i jednakosti. Tačnije, može se reći da su

²³ Vil Kimlika, *Multikulturalizam, multikulturalno građanstvo*, nav. delo, str. 44–55.

U razmatranju problema klasifikacije kolektivnih prava, pored prethodno navedene Kimlikine, nezaobilazna je ona koju je dao Džejkob Levi (Jacob Levy). On piše o osam vrsta prava koje država može obezbijediti etnokulturalnim grupama, u cilju akomodacije i priznavanja posebnosti njihovog identiteta. Radi se o sljedećim pravima: izuzeća (*exemptions*), pomoć (*assistance*), samouprava (*self-government*), spoljašna pravila (*external rules*), unutrašnja pravila (*internal rules*), priznanje i primjenjivanje tradicionalnog prava neke kulture (), predstavljanje (*representation*) i simbolični zahtjevi (*symbolic claims*).

Jacob T. Levy, "Classifying Cultural Rights" in: Ian Shapiro, Will Kymlicka (ed.), *Ethnicity and Group Rights*, Nomos XXXIX, New York, London, 1997, p. 22.

manjinska prava saglasna sa ovim načelima ukoliko štite slobodu pojedinačnih članova manjinske zajednice i ukoliko razvijaju odnose jednakosti između grupa. Osim što zahtijeva uklanjanje svih pravnih rješenja i praksi koje manjinske zajednice diskriminišu ili isključuju po različitim osnovama, politika multikulturalizma podrazumijeva i transformaciju elemenata identiteta i praksi manjinskih zajednica, koje su u suprotnosti sa liberalno-demokratskim vrijednostima poštovanja prava i sloboda pojedinaca. Dakle, politika multikulturalizma zahtijeva inkluzivnost i poštovanje ljudskih prava, kako na nacionalno-državnom nivou u odnosu na manjinske zajednice, tako i na nivou samih etnokulturnih zajednica u odnosu prema pojedinačnim njihovim članovima i ostalim grupama. Neprihvatljiva je represija u bilo kom stepenu koju bi grupa mogla da ispolji prema svojim članovima. U pitanju je opasnost od tzv. *Esencijalizacije identiteta*, o kojoj piše Biku Parek (Bhikhu Parekh).²⁴ U želji da se zaštiti od mogućeg napuštanja tradicionalnih praksi i običaja od strane svojih članova i njihovog različitog pogleda na zajednički identitet, etnokulturna zajednica često može u različitom stepenu ograničiti njihova individualna prava i slobodu. To je tip prava koji Kimlika naziva *unutrašnjim restrikcijama*.²⁵ Drugim tipom zahtjeva, tzv. *Spolašnjom zaštitom*, grupa se nastoji zaštитiti od uticaja odluka šireg društva koje bi joj mogle nainjeti štetu u ekonomskom, političkom ili kulturnom smislu. Potrebno je, dakle, pronaći najbolje načine za usaglašavanje kolektivnih i individualnih prava, jer je odnos između njih često kontroverzan. Pitanja granica individualnog izbora i ostvarivanja individualnog prava u situaciji kada postoji sukob sa nekim kolektivnim pravom predmet su velikih sporova i neslaganja u pravnoj i politikološkoj teoriji.²⁶

²⁴ Bhikhu Parekh, *Nova politika identiteta*, Politička kultura, Zagreb, 2006, str. 33–35. Politika identiteta može dovesti do nekih negativnih posledica po same etnokulturne zajednice i njihove članove. Prva je tzv. *Esencijalizacija identiteta*, koja podrazumijeva ignorisanje činjenice da nemaju svi pripadnici nekog kolektivnog identiteta iste poglede na svoj identitet, niti ga izražavaju na isti način. To najčešće dovodi do kritike onih koji na drugačiji način doživljavaju svoj identitet i njihovog označavanja kao otpadnika i izdajica. Zanemarivanje višestrukosti identiteta, objektivistički pogled na identitet i pritisak za organizovanim jedinstvom i homogenošću na nivou grupe glavni su razlozi esencijalizma. Druga opasnost vezana je za tendenciju stvaranja lažnih suprotnosti između zatvorenih cjelina. Razlike se prenaglašavaju i potencira se stajalište po kome suprotstavljene skupine nemaju ništa zajedničko. Na taj način politika identiteta postaje politika sukoba. Treća opasnost odnosi se na zamrzavanje ili naturalizaciju istorijski stečenog identiteta. Često se proglašava prirodnim i nekritički prihvata istorijski stečeni pogled na identitet.

²⁵ Vil Kimlika, *Multikulturalizam, multikulturalno građanstvo*, nav. delo, str. 57.

²⁶ Odnos između individualnih i kolektivnih prava ponekad predstavlja primjer antinomija u sistemu zaštite ljudskih prava. Pred Komitetom UN za ljudska prava vođen

DA LI JE MULTIKULTURALIZAM MRTAV?

Potaknut sveprisutnom kritikom multikulturalizma i na početku rada pomijanim izjavama o njegovoj potpunoj propasti, Tarik Madud (Tariq Modood) u istoimenom članku pokušava da odgovori na pitanje koliko je takav stav opravdan.²⁷ I pored opravdanih kritika na račun učinkovitosti politike multikulturalizma, Madud smatra da aktuelne kritike nijesu dovoljne za njegovo potpuno odbacivanje, ali zahtijevaju njegovo kritičko preispitivanje i transformaciju. Najvažnija kritika odnosi se na potenciranje dezintegracionih potencijala multikulturalizma u odnosu na zajednički nacionalni identitet. Politici multikulturalizma spočitava se da nagriza političko jedinstvo, ugrožava

je spor u vezi sa sukobom prava pripadnika etničke zajednice Laponaca sa pravilima koja je nametnula pomenuta zajednica i time ugrozila njegov identitet i egzistenciju. Komitet je dao prednost kolektivnom pravu zajednice i opravdao zakon Švedske koji je regulisao pitanja u vezi sa uzgojem irvasa kao zanimanjem kojim su se mogli baviti samo članovi Laponske/Samjske etničke zajednice, što je u ovom slučaju značilo da je taj pojedinac lišen mogućnosti da se bavi ovim zanimanjem zbog neprihvatanja od strane svoje etničke grupe. (Slučaj Ivan Kitok protiv Švedske, *Kitok v. Sweden*; Izvor: *Official Records of the H. R. C. 1987/1988, Vol. 2, U, N, Doc. CCPR/7/Add. 1*, preuzeto iz: Ivana Jelić, „Vladavina prava u multikulturalnim državama“ u: Ivana Jelić (prir.), Dragan K. Vukčević (ur.), *Vladavina prava u multikulturalnoj Crnoj Gori*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2001, str. 14)

²⁷ On izdvaja četiri ključna razloga koja multikulturalizam čine vrlo aktuelnom i potrebnom alternativom za britansko pa i druga savremena liberalno-demokratska društva. Činjenica da predstavlja produžetak koncepta individualnih ljudskih prava i doprinosi njihovom ostvarivanju je prvi razlog. Drugi razlog Madud nalazi u tome što rodna nejednakost nije inherentna multikulturalizmu i pored prisustva neliberalnih praksi prema ženama u pojedinim etnokulturalnim zajednicama. Dalje, globalizacija predstavlja „doba migracija“ ili, kako to Džejms Rozenau (James Rosenau) kaže, živimo u periodu „turbulencije migracija“ (*The Turbulence of Migration*). Zahvaljujući toj činjenici, možemo očekivati usložnjavanje etnokulturalnog pluralizma unutar savremenih, razvijenih liberalno-demokratskih država. U takvim uslovima, model multikulturalizma može da pruži odgovarajući odgovor države na problem integracije novih imigrantskih zajednica, prvenstveno. Četvrti razlog Madud nalazi u rastućem transnacionalizmu. Naime, ne postoje dokazi da porast značaja tzv. transnacionalnih zajednica (dijaspora), u dobu savremene globalizacije i određenog stepena podijeljene lojalnosti prema državama porijekla i prijema, slabe osjećaj pripadnosti i lojalnosti nacionalnom identitetu zemlje domaćina.

Tariq Modood, “Is Multiculturalism Dead?”, *Public Policy Research*, Vol. 15, No. 2, June-August 2008, pp. 84–85. Available from: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1744-540X.2008.00517.x/pdf> (Accessed 10. March 2014)

O „turbulenciji migracija“ više u: Nikos Papastergiadis, *The Turbulence of Migration, Globalization, Deterritorialization and Hybridity*, Polity Press, Cambridge, 2000, p. 4.

stabilnost političke zajednice i podstiče „zatvaranje“ etnokulturnih zajednica i antagonizam između njih. Težište kritike pomjereno je sa pitanja pravednosti politike multikulturalizma na pitanje društvenog jedinstva, što za Kimliku predstavlja otvaranje drugog fronta u „multikulturalističkim ratovima“.²⁸ Može se reći da politika multikulturalizma prije mijenja nacionalni identitet nego što ga *podriva*. Uberoj ispravno primjećuje da, kada je riječ o politici multikulturalizma i njenom sprovodenju u praksi, ono na šta se onda odnosi je zapravo komplet mjera koji se razlikuju od države do države. Pri tom, sve one su prihvatile multikulturalizam kao normativni odgovor na činjenicu postojanja etnokulturne pluralnosti. „Kanadska politika multikulturalizma“, koja je i formalno-pravno prihvaćena postojanjem ustavne obaveze očuvanja multikulturalnosti zemlje, razlikuje se od „politike multikulturalizma SAD-a“, koje nemaju formalno-pravno usvojenu politiku multikulturalizma, ustavom ili drugim posebnim pravnim aktom. Imaju, međutim, skup antidiskriminatornih mjera, afirmativnu akciju, pravno izuzeće za posebne etnokulturne grupe, najčešće etnoreligijskog tipa, poput Amiša.²⁹ Opasnosti od „zatvaranja“ etnokulturnih zajednica i njihovog izolacionizma, u određenom stepenu, doprinosi i stepen inkluzivnosti nacionalnog identiteta. Naime, ukoliko je nacionalni identitet u konkretnom slučaju onaj koji se mahom oslanja na etničku komponentu u svojoj strukturi umjesto na princip građanstva, to će pripadnicima različitih „drugih“ etnokulturnih zajednica biti teže da se identifikuju sa takvim zajedničkim političkim identitetom. Usložnjavanje etnokulturnog pluralizma komplikuje ovu situaciju budući da „što više postajemo pluralističko društvo, to je veća potreba da se izrazi ono što nas drži na okupu“.³⁰

Proklamovanu propast multikulturalizma kao načina suočavanja sa etnokulturnim diverzitetom, koja je prisutna posljednjih godina, naročito od strane političke elite, Kimlika smatra problematičnom iz više razloga. Taj popularni diskurs loše procjenjuje prirodu preduzetih aktivnosti u okviru modela

²⁸ Osim kritike da udovoljavanje zahtjevima etnokulturnih zajednica može ugroziti zajednički identitet i osjećaj solidarnosti, prilično je aktuelna i kritika da politika multikulturalizma prenaglašavanjem kulturnih razlika smanjuje izglede za borbu protiv ekonomskih nejednakosti. Ni za jednu od ovih tvrdnji ne postoje sistematični pokazatelji niti empirijski podaci koji bi ukazali na to da ugrožavanje zajedničkog političkog identiteta i smanjivanje izgleda za borbu protiv ekonomskih nejednakosti jesu zaista inherentni multikulturalizmu. Vil Kimlika, *Savremena politička filozofija*, nav. delo, str. 405–407.

²⁹ Varun Uberoi, „Do Policies of Multiculturalism Change National Identities?“, op. cit., p. 404.

³⁰ Jonathan Sacks, *The Persistence of Faith*, Weidenfeld i Nicolson, London, 1991, pp. 66–67, u navodu: Dejvid Miler, *Nacionalnost i kulturni pluralizam*, str. 289 u: Slobodan Divjak, *Nacija, kultura, građanstvo*, Službeni list SRJ, Beograd, 2002.

multikulturalizma, preuveličava njegove slabosti i pogrešno detektuje teškoće u njegovom funkcionisanju. U jednom od svojih posljednjih tekstova, analizirajući uspjeh, pad i budućnost multikulturalizma, Kimlika izdvaja četiri, po njegovom mišljenju, najmoćnija mita o multikulturalizmu.³¹ Prvi se odnosi na shvatanje multikulturalizma kao nekritičkog slavljenja i afirmisanja diverziteta koje, u krajnjem, zamagljuje i ključne socijalne probleme poput nezaposlenosti. Stalno naglašavanje slabljenja i napuštanja politike multikulturalizma na širem planu nije ništa drugo do mit. Treći mit tiče se proklamovanog neuspjeha multikulturalizma, iako Kimlika iznosi podatke o njegovim pozitivnim efektima. Najzad, četvrta, često prisutna konstatacija, tiče se jačanja modela građanske integracije, koji je zamijenio model multikulturalizma. Po njegovom mišljenju, politika multikulturalizma i dalje je vrlo prisutna i ostvaruje pozitivne efekte. Ne samo da multikulturalizam opstaje, on čak i jača u posljednjih desetak godina. Tvrđnu da nije došlo do propasti i potpunog neuspjeha multikulturalizma Kimlika potkrepljuje Indeksom politike multikulturalizma (*Multiculturalism Policy Index*). Naime, Vil Kimlika i Kejt Benting (Keith Banting) razvili su Indeks politike multikulturalizma za imigrantske zajednice (*Multiculturalism Policy Index for Immigrant Minorities*) i Indeks politike multikulturalizma za nacionalne manjine (*Multiculturalism Policy Index for National Minorities*).³²

Indeks politike multikulturalizma prema imigrantima (*Multiculturalism Policy Index for Immigrant Minorities*) daje podatke o zastupljenosti politike multikulturalizma u dvadeset jednoj liberalnoj demokratiji u 1980., 2000. i 2010. godini. U pitanju su sljedeće države: Australija, Austrija, Belgija, Kanada, Danska, Finska, Francuska, Njemačka, Grčka, Irska, Italija, Japan, Holandija, Novi Zeland, Norveška, Portugalija, Španija, Švedska, Švajcarska, Velika Britanija i SAD. Države su rangirane na osnovu osam indikatora koji identificuju osam područja politike u kojima su države potpuno, djelimično ili uopšte nijesu razvile određene forme multikulturalnog građanstva u vezi sa zahtjevima imigrantskih grupa.³³ Radi se o sljedećim indikatorima:³⁴

³¹ Will Kymlicka, *Multiculturalism: Success, Failure, and the Future*, Migration Policy Institute, Washington DC, 2012, p. 1.

³² Osim ova dva, razvijen je Indeks politike multikulturalizma za indigene narode (*Multiculturalism Policy Index for Indigenous Peoples*).

³³ Potpuno prihvatanje navedenih mjera vrednovano je sa jednim, djelimično sa pola boda a neprihvatanje sa nula bodova. Zemlje su mogle ostvariti maksimalan skor od 8 bodova. Detaljnije objašnjenje indikatora u smislu stepena prihvatanja od strane država dostupno je na: <http://www.queensu.ca/mcp/immigrant/decision-rules.html> (Pristupljeno 13. marta 2014).

³⁴ Multiculturalism Policy Index, www.queensu.ca/mcp, preuzeto iz: Will Kymlicka, *Multiculturalism: Success, Failure, and the Future*, op. cit., p. 26.

1. Postojanje ustavne, zakonske ili parlamentarne afirmacije multikulturalizma na centralno-državnom, regionalnom ili lokalnom nivou i postojanje ministarstava, sekretarijata ili savjetodavnih tijela za implementaciju politike multikulturalizma u saradnji sa etnokulturnim zajednicama;
2. Usvajanje multikulturalizma u nastavnim programima;
3. Prisutnost i predstavljenost etnokulturnih zajednica u javnim servisima;
4. Postojanje prava na izuzeće koja se odnose na oblačenje;
5. Postojanje dvojnog državljanstva;
6. Finansiranje organizacija etnokulturnih zajednica i njihovih aktivnosti;
7. Finansiranje obrazovanja na maternjem jeziku;
8. Postojanje preferencijalnog tretmana za imigrantske zajednice koje se nalaze u posebno nepovoljnem položaju.

Rezultati pokazuju da postoji jasan trend blagog jačanja politike multikulturalizma od 1980. do 2010. godine u ovim zemljama. Samo u Holandiji, i djelimično u Danskoj i Italiji došlo je do smanjivanja institucionalnih i pravnih rješenja koja se vezuju za politiku multikulturalizma prema imigrantskim zajednicama.³⁵

Vil Kimlika i Kejt Benting razvili su i Indeks politike multikulturalizma za nacionalne manjine (*Multiculturalism Policy Index for National Minorities*), istražujući položaj nacionalnih manjina u jedanaest zemalja – Belgiji, Kanadi, Finskoj, Francuskoj, Grčkoj, Italiji, Japanu, Španiji, Švajcarskoj, Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama.³⁶ Rangiranje zemalja u pogledu

³⁵ Danska bilježi skor od 0 (1980), 0,5 (2000) do 0 (2010), Holandija od 2,5 (1980), 5,5 (2000), do 2 (2010), dok je Italija imala skor od 0 (1980), 1,5 (2000) do 1 (2010). Srednja vrijednost za rangirane države na evropskom kontinentu kretala se od 0,7 (1980), 2,1 (2000), do 3,1 (2010). Tabela sa kompletним podacima dostupna je na: http://www.queensu.ca/mcp/immigrant/table/Immigrant_Minorities_table_2.pdf (Pristupljeno 13. marta 2014).

³⁶ Caroline Duvieusart-Dery, *Multiculturalism Policy Index: National Minority Policies*, Multiculturalism Policy Index Project, School of Policy Studies, Queen's University, Kingston, 2011. Available from: <http://www.queensu.ca/mcp/minoritynations/evidence/NationalMinorities.pdf> (Accessed 15. March, 2014) Pojam „nacionalna manjina“ upotrijebili su u značenju teritorijalno koncentrisane grupe, čiji članovi imaju izražen osjećaj pripadnosti grupi kao nacionalnoj. Osim teritorijalne koncentrisanosti i izražene nacionalne svijesti, za takvu vrstu grupe je karakteristično i postojanje političkih partija ili pokreta, čije su aktivnosti usmjerene na ubličavanje i institucionalizaciju nacionalnog identiteta grupe. Kimlika i Benting koncentrisali su se na grupe ne manje od 100.000 članova, a

prihvatanja politike multikulturalizma izvršeno je prema sljedećim indikatorima:

1. Postojanje federalne autonomije u potpunosti ili u određenom stepenu;
2. Priznanje manjinskog jezika kao službenog na nacionalnom ili poddržavnom nivou;
3. Garantovana reprezentacija u centralnom zakonodavnem tijelu i ustavnom sudu;
4. Javno finansiranje univerziteta, škola i medija na manjinskom jeziku;
5. Ustavna ili parlamentarna afirmacija „multinacionalizma“;
6. Razvoj i promocija međunarodno prepoznatljivog identiteta manjinske zajednice (zastupljenost u određenim međunarodnim tijelima, mogućnost potpisivanja određenog tipa bilateralnih i multilateralnih sporazuma, mogućnost učestvovanja na određenim sportskim takmičenjima itd).³⁷ Ukupan rezultat zemalja u Indeksu 1980, 2000, 2010. godine jasno pokazuje trend jačanja politike multikulturalizma prema nacionalnim manjinama.³⁸

u zemljama u kojima je bilo više takvih grupa rangiranje je izvršeno s obzirom na grupu koja je imala najpovoljniji položaj, u smislu pozitivnog odnosa države oličenog u korpusu garantovanih manjinskih prava.

³⁷ Ibidem, p. 5–7.

Stanje u ovim državama u pogledu politike multikulturalizma prema nacionalnim manjinama ocjenjuje se s obzirom na navedene indikatore. Države su rangirane prema tome da li su u potpunosti, djelimično ili nijesu uopšte prihvatile ključne komponente politike multikulturalizma prema nacionalnim manjinama, oličene u indikatorima.

Na primjer, jeziku nacionalne manjine može biti dat status službenog jezika, na nivou države i njegov položaj u potpunosti izjednačiti sa jezikom većinske zajednice. U drugom slučaju, on nema status službenog jezika, ali se obezbjeđuje određeni stepen zaštite i prepoznavanja, iako nije izjednačen sa službenim jezikom većine. I u trećem slučaju, centralna vlast ne prepoznaće, niti promoviše na bilo koji način jezik nacionalne manjine, itd.

³⁸ Kompletni podaci za nacionalne manjine dostupni na: Caroline Duvieusart-Dery, *Multiculturalism Policy Index: National Minority Policies*, Multiculturalism Policy Index Project, School of Policy Studies, Queen's University, Kingston, 2011. Available from: <http://www.queensu.ca/mcp/minoritynations/evidence/NationalMinorities.pdf> (Accessed 15. March, 2014)

Po Kimlikinom mišljenju, postoji nekoliko faktora koji mogu olakšati ili otežati uspješnu implementaciju politike multikulturalizma.³⁹ Najprije, u mjeri u kojoj se odnos između manjinskih zajednica i države ili sama manjinska zajednica percipira kroz bezbjednosnu prizmu i kao bezbjednosna prijetnja, smanjuju se izgledi za uspješnost politike multikulturalizma. Ovakvu situaciju označava pojmom sekjuritizacija (*securitization*). Naime, u okolnostima, u kojima država doživljava svoj položaj kao nesiguran u geopolitičkom smislu, posebno sa aspekta odnosa sa susjednim državama, postoji opasnost od nepravednog tretiranja manjinskih etničkih zajednica. Ovo naročito važi za nacionalne manjine, koje se u tom slučaju često doživljavaju kao saradnici spoljnog neprijatelja. U sličnoj situaciji su i Muslimani u zapadnim demokratskim zemljama, nakon jedanaestog septembra. U mjeri u kojoj se etnokulturne zajednice doživljavaju kao prijetnja sigurnosti države, odnos između manjinske zajednice i države svodi se na zaštitu države kao primarni cilj i sužavanje demokratskog prostora za zahtjeve takvih zajednica. Zatim, uspjeh multikulturalizma počiva na jasnoj posvećenosti poštovanju ljudskih prava unutar samih etnokulturnih zajednica. Ukoliko neke od njih, međutim, vrše prakse kojima krše individualna prava svojih članova i država ih percipira kao neposvećene poštovanju liberalno-demokratskih vrijednosti, šanse za uspjeh multikulturalizma se smanjuju. Treću okolnost, koja utiče na uspješnu primjenu multikulturalizma, Kimlika nalazi u stepenu kontrole granica, odnosno broju nelegalnih imigranata i azilanata. Ukoliko je taj broj značajan ili se povećava, i ukoliko građani imaju osjećaj da granice nijesu sigurne, utoliko su manje šanse za uspjeh multikulturalizma. Multikulturalizam funkcioniše bolje ukoliko imigranti pripadaju velikom broju različitih etnokulturnih zajednica. Ukoliko su dominantno pripadnici jedne etnokulturne zajednice, postoji tendencija polarizacije odnosa sa većinom. Najzad, ukoliko ostatak društva doživljava imigrante kao one koji doprinose razvoju društva, prvenstveno u ekonomskom smislu, rastu i šanse za uspješnu primjenu politike multikulturalizma. U najkraćem, kad su ovakve olakšavajuće okolnosti prisutne, multikulturalizam ima veće šanse za uspjeh. U situacijama tzv. visokog rizika, kao što su znatan broj ilegalnih imigranata, prisutne neliberalne prakse u okviru pojedinih zajednica, kao i percepcija ugroženosti državnih granica od strane imigranata, možemo očekivati manje šanse za uspješnu primjenu multikulturalizma.⁴⁰

³⁹ Will Kymlicka, "The new debate on minority rights (and postscript)" in: Anthony Simon Laden and David Owen (eds.), *Multiculturalism and Political Theory*, Cambridge University Press, New York, 2007, pp. 53–57.

⁴⁰ Ibidem, p. 58.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Beljinac, Nikola, „Multikulturalizam i (dez)integracija – osvrt na evropske rasprave o dometima multikulturalnog građanstva“, *Politički život*, Vol. 3, br. 3, 2011, str. 73–81.
- [2] Eriksen, Tomas Hilan, *Etnicitet i nacionalizam*, Čigoja stampa, Beograd, 2004.
- [3] Duvieusart-Dery, Caroline, *Multiculturalism Policy Index: National Minority Policies*, Multiculturalism Policy Index Project, School of Policy Studies, Queen's University, Kingston, 2011, Available from: <http://www.queensu.ca/mcp/minoritynations/evidence/NationalMinorities.pdf>
- [4] Glazer, Nathan, *We Are All Multiculturalists Now*, London, Cambridge Massachusetts, Harvard University Press, London, Cambridge Massachusetts, 1997.
- [5] Gurr, Ted Robert, Harff, Barbara, *Ethnic Conflict in World Politics*, Westview Press, San Francisco, Oxford, 1994.
- [6] Inglis, Christine, *Multiculturalism: New Policy Responses to Diversity*, UNESCO (MOST), 1996, Available from: <http://www.unesco.org/most/pp4.htm>
- [7] Jelić, Ivana, *Ljudska prava i multikulturalizam*, Pravni fakultet, Podgorica, 2013.
- [8] Jelić, Ivana, „Vladavina prava u multikulturalnim državama“, u: Jelić, Ivana, (prired.), Vukčević, Dragan K. (ur.), *Vladavina prava u multikulturalnoj Crnoj Gori*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2001, str. 7–20.
- [9] Kimlika, Vil, *Multikulturalizam, multikulturalno građanstvo*, CID, Podgorica, 2004.
- [10] Kimlika, Vil, *Savremena politička filozofija*, Nova srpska politička misao, Beograd, 2009.
- [11] Kimlika, Vil, „Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi“ u: Kimlika, Vil, Opalski, Magda (ur.), *Može li se izvoziti liberalni pluralizam?*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2002, str. 27–108.
- [12] Kivistö, Peter, *Multiculturalism in a Global Society*, Blackwell Publishing, 2002.
- [13] Kymlicka, Will, *Multiculturalism: Success, Failure, and the Future*, Migration Policy Institute, Washington DC, 2012.
- [14] Kymlicka, Will, “The new debate on minority rights (and postscript)“ in: Anthony Simon Laden and David Owen (eds.), *Multiculturalism and Political Theory*, Cambridge University Press, New York, 2007, pp. 25–59.
- [15] Levy, Jacob T., “Classifying Cultural Rights”, in: Shapiro, Ian, Kymlicka, Will, (ed.), *Ethnicity and Group Rights*, Nomos XXXIX, New York, London, 1997, pp. 22–68.
- [16] Malešević, Siniša, *Sociologija etniciteta*, Fabrika knjiga, Beograd, 2009.
- [17] Miler, Dejvid, *Nacionalnost i kulturni pluralizam*, u: Slobodan Divjak, *Nacija, kultura, građanstvo*, Službeni list SRJ, Beograd, 2002, str. 273–300.
- [18] Modood, Tariq, “Is Multiculturalism Dead?”, *Public Policy Research*, Vol. 15, No. 2, June-August 2008, pp. 84–88. Available from: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1744-540X.2008.00517.x/pdf> (Accessed 10. March 2014)

- [19] Papastergiadis, Nikos, *The Turbulence of Migration, Globalization, Deterritorialization and Hybridity*, Polity Press, Cambridge, 2000.
- [20] Parekh, Bhikhu, "Integrating minorities in a Multicultural Society" in: Preuss, Ulrich K, Requejo, Ferran (eds.), *European Citizenship, Multiculturalism, and the State*, Baden-Baden, 1998, pp. 67–87.
- [21] Parekh, Bhikhu, *Nova politika identiteta*, Politička kultura, Zagreb, 2006.
- [22] Putinja, Filip, Stref-Fenar, Žoslin, *Teorije o etnicitetu*, Čigoja štampa, Beograd, 1997.
- [23] Rex, John, *Ethnic Minorities in the Modern Nation State, Working Papers in the Theory of Multiculturalism and Political Integration*, Palgrave Macmillan, 1996.
- [24] Semprini, Andrea, *Multikulturalizam*, Clio, Beograd, 2004.
- [25] Tatalović, Siniša, *Globalna sigurnost i etnički sukobi*, Politička kultura, Zagreb, 2010.
- [26] Tejlor, Čarls, *Bolest modernog doba*, Beogradski krug, Beograd, 2002.
- [27] Uberoi, Varun, "Do Policies of Multiculturalism Change National Identities?", *The Political Quarterly*, Vol. 79, No. 3, July-September 2008, pp. 404–417.
- [28] Vertovec, Steven, Wessendorf, Susanne, "Assessing the backlash against multiculturalism in Europe" in: Vertovec, Steven, Wessendorf, Susane (eds.), *The Multiculturalism Backlash: European discourses, policies and practices*, Routledge, 2007, pp. 1–31.

Danijela Vuković-Čalasan

THE POLITICS OF MULTICULTURALISM IN THE CONTEMPORARY LIBERAL-DEMOCRATIC COUNTRIES

Abstract

The article discusses the concept of multiculturalism in the normative and political sense as one of the possible models of a relation of liberal-democratic states to ethno-cultural pluralism of modern societies, and the need for integration of different ethno-cultural communities, particularly national minorities and immigrant communities. Extremely affirmative attitude towards the policy of multiculturalism and identity politics in academic and general public, which existed in the last decade of the twentieth century, was replaced by the period of criticism of the concept. It was criticized as being inefficient with negative effects produced by the process of integration of immigrants and encouraging the rise of minority nationalism, isolationism and separation. According to that criticism, the public discourse of liberal democracy is overwhelmed by statements about total failure of multiculturalism and its abandonment. However, certain researches show that the trend

of abandoning the politics of multiculturalism is not so expressed, although it might be concluded from the current 'political rebellion' of the critics and opponents of multiculturalism.

Key words:

liberal multiculturalism, identity politics, liberal-democratic state, national minorities, immigrant community.

